

Lupescuné Makó Mária

Jakó Zsigmond település- és népiségtörténeti kutatásai

A századforduló békeévei keveset sejtettek azokból az eseményekből, melyek rövid időn belül alapjaiban rengették meg és alakították át a közép-európai térség politikai, nemzetiségi, gazdasági és művelődési körülményeit. Az I. világháború négy éve, az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása, Magyarország önállóvá válása, a rákövetkezett forradalmak és a trianoni béke, amely az ország területe kétharmadának elcsatolásával járt együtt, nemcsak alapvető és mély változásokat hozott, hanem új feladatok elé is állította a hazai tudományosságot. A politikum mellett a történelemszakmának is meg kellett szólalnia, válaszokat kellett adnia az újonnan kialakult helyzetre, s ezek a válaszok bizonyos mértékben egybeestek a magyar történetírás két világháború közötti „modernizációs kísérletével”.¹ A magyar történetírás sokféle válaszlehetősége közül a szellemtörténeti irányzat, valamint a település- és népiségtörténeti kutatás bizonyult igazán jelentősnek. Elterjedésük azt is mutatja, hogy a sokkhatás ellenére a magyar történetírás 1920 és 1945 között lépést tartott az európai tendenciákkal.² Számos eltérő ismérvük ellenére ezeknek a történetírás terén jelentkező válság feldolgozására tett kísérleteknek volt egy közös vonásuk is: a (néhol megrendült) történeti tudat erősítését tekintették fő célkitűzésüknek. Míg azonban a német historizmusból inspirálódó szellemtörténeti iskola és vezéregyénisége, Szekfű Gyula az egyes korszakokat meghatározó eszmerendszerek kibontakozását és uralmát, valamint ezek személyekben és intézményekben való tárgyasulását helyezte vizsgálatai előterébe, addig a népiségtörténeti iskola nem az állam és annak intézményei, hanem ahogy a nevében is benne van, a nép és annak különböző (kulturáteremtől, kultúráközvetítő) szerepkörei iránt érdeklődött úgy, hogy közben fokozottan odafigyelt és felhasználta a társtudományok (elsődlegesen földrajz, nyelvészet, régészet, néprajz) eredményeit. Éppen ezért az új határokon kívül rekedt magyarság számára a településtörténeti vizsgálódások bírtak nagyobb fontossággal. Jakó Zsigmond, a Mályusz Elemér körül kialakult település- és népiségtörténeti iskola legtehetségesebb tanítványának megfogalmazásában ez így hangzott: „A trianoni országcsonkra szorult magyarság előtt teljes életszerűségében bontakozott ki ezeréves múltja s a tragikus jelen kifejlését, saját helyzetét megismerve, visszanyerte önbizalmát, küldetésébe vetett hitét, mert tudatosult benne, hogy

Lupescuné Makó Mária (1970) – történész, egyetemi adjunktus, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Történelem-Filozófia Kar, Magyar Történettudományi Intézet, Kolozsvár, marialupescu@yahoo.com

¹ A történetírás, a társ- és/vagy segédtudományok különböző ágazatainak eredményeit és a magyar történettudomány és történetírás új feladatainak kitűzését 1931-ben összegezték: *A magyar történetírás új útjai*. Szerk. Hóman Bálint. Bp. 1931.

² Romsics Ignác: *A magyar történetírás évszázadai. A tudományos történetírás alapjainak kialakulása a 15–18. században*. Korunk III. folyam XXII. (2011) 5. sz. 10.

bukása nem reánehazedő végzet, hanem az erők pillanatnyi alakulásának következménye, melyből kell kiútnak lenni.

Az ország széttöredezése azonban szükségszerűen a történettudomány és közönsége viszonyában is éreztette hatását. Társadalmunk ösztönösen megsejtette, hogyha múltját továbbra is államán keresztül szemléli, hatalmas magyar tömegek maradnak ki a szűkre szabott határok közül. Az állam helyére erősebb és a teljes magyarságot átölelő organizmust kellett állítani, melyet az önkényesen meghúzott új határok nem szabdalhattak szét. Ilyennek kínálkozott az állam árnyékában eddig kevés figyelemre méltatott népiség, mely a közös múlt, hagyomány- és műveltséganyag, magatartás kapcsaival oszthatatlan egységgé kovácsolt össze mindenkit, aki magyar, bárhol és bármilyen állami keretek között éljen is.⁷³

*

A kisebbségi lét erdélyi variánsát korán megtapasztalta Jakó Zsigmond, bár szülei, családja, ameddig lehetett, óvták „a megváltozott valóságtól”. Amikor azonban tízévesen a hajdúböszörményi Kálvineumba került, szinte egy csapásra szembesült a „másféleséggel”. Olyan kérdések sorozatát indították el benne, „amelyek elől nem lehetett kitérni, melyekre keresni kellett a választ és a magyarázatot.”⁷⁴ És mivel már gyerekefjével ráérezett arra, hogy a jelen kérdéseinek gyökerei a múltba nyúlnak vissza, pályaválasztás előtt nem volt kétséges számára, hogy csakis a múlttal foglalkozó tudomány jöhet számításba. Így került az ismeretlen múlt felderítését izgalmasnak találó fiatal Jakó a pesti, akkor Pázmány Péterről elnevezett egyetem bölcsészeti karára. Az erdélyi kisebbségi életről frissen szerzett katartikus tapasztalatok birtokában a történelem, latin és művészettörténet szakra beiratkozott Jakó Zsigmond szinte sejtjeiben érezte a szemléleti megújulás sürgető parancsát. Ennek megvalósításában tanárai, Domanovszky Sándor, de még inkább Hajnal István, a korszak legeredetibb történetírói egyénisége és az a Mályusz Elemér játszott nagy szerepet, akit a protestáns történelemszemlélet legrangosabb korabeli képviselőjének tartottak már tájékozottabb kortársai is. Lényegében azokról a személyiségekről van szó, akik a magyar történetírás nyugat-európai értelemben vett „modernizációjára” tettek kísérletet a harmincas években. Domanovszky a gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténeti szemléletet, Hajnal az értelmiségtörténetet és a társadalomtörténeti komparisztikát, Mályusz viszont az antropológiai, pontosabban az etnológiai vétetésű (Landesgeschichte-szerű) táj- és térségtörténeti irányultságot példázta, elsősorban a magyar falu- és településközpontú kutatói érdeklődésével, anyagfeldolgozási módszerével. A Mályusz-féle historizmus mindemellett egyáltalán nem volt provinciális vagy pedig önigazoló módon etnohistorizáló. Mályusz ugyanis (bár kortársai alig érzékelték) nem csupán a német néptörténeti vonalat (Volkstumskunde) követte, hanem a történeti földrajz és az eszme-, valamint a gazdaságtörténeti alapvetés előterbe állításával feltűnően

⁷³ Jakó Zsigmond: *A magyarság életrajza*. Hitel VII(1942) 4. sz. 194. http://hitellapszamok.adatbank.transindex.ro/1942_4/002JakoZsigmond_ketretegu.pdf (letöltés ideje: 2017. január 15.)

⁷⁴ „Miért minősülök én másfélének, mint többi osztálytársaim? Engem édesapám miért csak karácsonykor, húsvétkor és nagyvakációban vihet haza? Miért kell neki a gazdaságon kívül »kényszerbérlettel«, kisajátítási és optáns ügyekkel vesződnie a siker minden reménye nélkül? Miért hordják szét a virágzó gazdasági nagyüzemet és hoznak helyére havasi telepeseket? Miért sajátítják ki nagyapám birtokának nagyobbik részét?” „...*pályám egy nagy kaland volt...*” *Lupescuné Makó Mária beszélgetése Jakó Zsigmonddal*. Erdélyi Múzeum LXVIII(2006)3–4. sz. 16–17. http://eda.eme.ro/bitstream/handle/10598/25816/EM_2006_3-4_teljes_kotet.pdf?sequence=6 (letöltés ideje: 2017. január 16.)

közel került a francia Annales iskola által képviselt civilizációtörténeti megközelítésmóddhoz és kora másik legmodernebb történetírói törekvéséhez, az amerikai New Historyhoz is. A történeti koncepcióját az akkor domináló hazai szellemi-történeti irányzattal vitázva kialakító Mályusz új forrástípusokat állított a kutatás fókuszába (anyakönyvek, urbáriumok, telekkönyvek, térképek, hagyatékok, számadások, periratok), előtérbe helyezte a csoportmunkát és nagy fontosságot tulajdonított a helytörténeti monográfiák elkészítésének. Ebbe a kontextusba helyezhető az a népiségtörténeti iskola, mely az elkötelezett Mályusz-tanítványok köréből alakult,⁵ és melynek legkiemelkedőbb művelője Jakó Zsigmond volt.⁶ Intézményes hátterét ezeknek a kutatásoknak a Pázmány Péter Tudományegyetem Magyar Népiség és Településtörténeti Intézete nyújtotta, ahol Jakó 1939-ben kezdte meg pályáját a mesterének tekintett Mályusz Elemér mellett. A következő évben már doktorált, és még ugyanebben az évben könyv formájában is megjelent magvas és terjedelmes doktori értekezése, a *Bihar megye a török pusztítás előtt* a Település- és népiségtörténeti értekezések című sorozat 5. köteteként. A Mályusz-tanítványok disszertációinak megjelenési lehetőséget nyújtó sorozat 1938–1943 között napvilágot látott nyolc kötet Nyitra, Kolozs, Szatmár, Bihar, Máramaros megyék középkori és kora újkori településtörténetével és nemzetiségi viszonyainak alakulásával foglalkozott.⁷ Közös volt bennük még az is, hogy érdeklődésük középpontjában a magyarság és nemzetiségek viszonya állt, azoknak a tényeknek és eseményeknek a vizsgálata, amelyek a nemzetiségek különböző csoportjait a történelem változó korszakaiban korábban színmagyar vagy esetleg néptelen területekre sodorták. Ezekon túlmenően Jakó munkájának legszembevetőbb jellemzői lényegében azok, amelyek egész munkásságáról elmondhatók: az adatok következetes aprólékos mérlegelése, minden olyan következtetés kerülése, ami a leghalványabb elfogultságot, szubjektivitást árulhatná el, és nem felelne meg a józan értékítéletnek, a korszak összetett szemléletén átszűrt tárgyi valóságnak. Jakó monográfiájának másik erőssége, hogy a 19. századi pozitívizmussal és a dualizmus kori „népies-realista” iskola hagyományait olyan modern köntösben tudta feleleveníteni, hogy azok egyfelől nem tűntek ősdinak a „modern”-nek számító társadalomtörténeti elemzéssel összekapcsolt településtörténeti vizsgálat mellett, másfelől mai szóhasználattal élve, kompatibilissá váltak egymással.

A Bihar-monográfia megjelentetése jelentős szakmai sikernek számított. Az elkövetkező két évben neves szakemberek méltatták kritikai észrevételekre a Magyar Családtörténeti Szemlében,⁸ a Századokban,⁹ a francia, illetve német nyelvű Nouvelle Revue de Hongrie¹⁰

⁵ Jakó Zsigmond mellett ott találjuk Fügedi Eriket, H. Balázs Évát, Maksay Ferencet és Bélay Vilmost.

⁶ Mályusz Elemér és a népiségtörténeti iskola jelentőségét méltatja Szilágyi Ágnes Judit: *Mályusz Elemér, a „népiségtörténet kutatója”*. = Uő: *Érdekes személyiségek, emlékezetes viták a magyar történetírásban*. Bp. 2007. 78–83. és Erőss Vilmos: *Mályusz Elemér és a népiségtörténeti iskola*. Néprajzi Látóhatár XVIII(2009)1. sz. 5–39.

⁷ Fügedi Erik: *Nyitra megye betelepülése*. Bp. 1938 (Település- és népiségtörténeti értekezések 1); Iczkovits Emma: *Az erdélyi Fehér megye a középkorban*. Bp. 1939 (Település- és népiségtörténeti értekezések 2); Balázs Éva: *Kolozs megye kialakulása*. Bp. 1939 (Település- és népiségtörténeti értekezések 3); Maksay Ferenc: *A középkori Szatmár megye*. Bp. 1940 (Település- és népiségtörténeti értekezések 4); Jakó Zsigmond: *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Bp. 1940 (Település- és népiségtörténeti értekezések 5); Kovács Márton: *A felsőöri magyar népsziget*. Bp. 1942 (Település- és népiségtörténeti értekezések 6); Bélay Vilmos: *Máramaros megye társadalma és nemzetiségei*. Bp. 1943 (Település- és népiségtörténeti értekezések 7); Nagy Kálózi Balázs: *Jászkunsági reformátusok leköltözése Bácskába II. József korában*. Bp. 1943 (Település- és népiségtörténeti értekezések 8).

⁸ Baán Kálmán recenziója. Magyar Családtörténeti Szemle VI(1940)2. sz. 286–287.

⁹ Makkai László recenziója. Századok LXXV(1941)4–6. sz. 191–196.

¹⁰ Gáldi Ladislaus recenziója. Nouvelle Revue de Hongrie XXXIV(1941)3. sz. 273–277.

és a Südost-Forschungen¹¹ hasábjain. Volt tanárai, Balanyi György, Domanovszky Sándor, Lukinich Imre, Hajnal István szerint olyan doktori értekezés, „mely joggal beillenék habilitációs értekezésnek is”,¹² Pais László pedig fel sem tudta „sorolni azokat a szempontokat, amelyek miatt ez a sok gonddal, jó tollal írt könyv a magyar történeti földrajznak is igen értékes nyeresége”.¹³ A fiatal kutató tekintélyét növelte, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 1942-ben az előző két esztendő „gazdag termésének” legjobb történeti munkájaként Kőrössy Flóra-díjjal tüntette ki a doktori értekezését. A 12 pályamunka közül a bírálók „felhasznált levéltárak és forrásmunkák imponálóan nagy számát” emelték ki, hozzátéve, hogy láthatólag „a szerző valóban nem kímélt semmi fáradságot, csak hogy lehetőleg hiánytalanra tegye előadását”. Hozzáteszik, hogy „a mű fő értékét a könyve nagyobb felét kitevő Adattár adja, melyben összesen 754 települési hely középkori néprajzi viszonyait tisztázza, mert a ma románoknak ismert községek százairól mutatja ki, hogy eredetileg magyar települések voltak”. A bizottság más, „magasabb elvi szempontok”-at is figyelembe vett a díj odaítélésekor: láttatni akarták, hogy a hazai tudományosság figyelemmel kíséri és rokonszenvez a település-és népiségtörténeti irányzattal, és támogatja az ígéretes fiatal szakmabelieket.¹⁴

Mindez szárnyakat adott az amúgy is alkotni vágyó szerzőnek. 1941-ben jelent meg mindmáig mérvadó tanulmánya, *A románság megtelepülése az újkorban*, a Mályusz Elemér által szerkesztett *Erdély és népei* kötetben.¹⁵ Ezzel Jakó felsorakozott a Mályusz által hangos szóval hirdetett felhíváshoz, miszerint a magyar történetíró munkálkodásának legújabb tárgya elsősorban Erdély története kell hogy legyen. Jól látta, hogy „az ott maradt magyarság a nehéz kulturális és gazdasági elnyomás súlya alatt nem foglalkozhat elég intenzíven [Erdély múltjával]”, ugyanakkor úgy vélte, hogy: „A mai nehéz idők hangulatához is jobban illik, hogy ne az önálló Erdélyi Fejedelemség nagypolitikai terveivel foglalkozunk, hanem azzal a hanyatló korral, amely a magyarság etnikai erőinek csökkenését és a román terjeszkedés fokozatos gyorsaságát látta.”¹⁶ Jakó a román nép erdélyi újkori betelepülésének és térfoglalásának összetett kérdéskörét boncolgatja, melynek okait egyrészt a hegyvidéki románság túlnépesedésében, másrészt a két román vajdaságból állandóan tartó bevándorlásban látja. A jelenség következménye az erdélyi Mezőség nagyfokú elrománosodása lett, amelyhez nagymértékben hozzájárult még a 17. században Basta, majd Mihály vajda uralma és a török-tatár büntetőhadjáratok. Mindez a magyar népelem drasztikus számbeli csökkenésével járt, ugyanis a magyar jobbágyok nem maradtak helyben, hanem tömegesen vándoroltak az újonnan népesedő Alföldre. Jakó írását a témakör elismert szakértői méltatták, előbb Makkai

¹¹ M. Schwartz recenziója. Südost-Forschungen VII(1942)3–4. sz. 712–713.

¹² Balanyi György–Domanovszky Sándor–Lukinich Imre–Hajnal István recenziója. Akadémiai Értesítő LII(1942)6. sz. 92–95.

¹³ Pais László recenziója. Földrajzi Közlemények LXIX(1941)2. sz. 138–139.

¹⁴ „Mídon ezt [Kőrössy Flóra-díj odaítélését] kéri a bizottság, magasabb elvi szempontokra is gondol: legkiemelkedőbb alkotásának megkoszorúzásából lássa és érezze a fiatal és legfiatalabb történetírói nemzedék, hogy a magyar tudományosság legmagasabb őrhelyén számon tartják és rokonszenvenvel kísérik új felfogás és új módszerek kialakítására irányuló törekvéseit. Ezzel, úgy gondoljuk, serkentőleg és ösztönzőleg hatunk az új gárdára.” Balanyi György–Domanovszky Sándor–Lukinich Imre–Hajnal István: *i. m.* 93, 95.

¹⁵ Jakó Zsigmond: *A románság megtelepülése az újkorban*. = *Erdély és népei*. Szerk. Mályusz Elemér. Bp. 1941. 118–141.

¹⁶ A szegedi egyetemen tartott székfoglaló előadásából való részletet újraközölték Mályusz Elemér: *Irányelvek a magyar történelem tanulmányozásánál*. = *Uő: Klió szolgálatában. Válogatott történelmi tanulmányok*. Szerk. Soós István. Bp. 2003. 468.

László üdvözölte az „értékes tanulmányt” a Protestáns Szemlében,¹⁷ majd Tóth András a Századokban, hangsúlyozva, hogy Jakó minden rendelkezésére álló adatot felhasználta. Maga utalt arra a hatalmas feldolgozatlan anyagra, ami az Országos Levéltárban van, és amelynek feldolgozásával Erdély újkori társadalom- és népiségtörténete megszűnne „megmunkálatlan terrén” lenni.¹⁸ Egy év múlva, a Hítel hasábjain a Jakó által megkezdett téma fonalát a későbbi pályatárs és életre szóló jó barát, Szabó T. Attila göngyölítette tovább kiemelve egyrészt, hogy „az újabb kori román betelepülés kérdésének forrásanyaga ma még távolról sem annyira felderített, mint a középkori betelepülésé”, másrészt éppen „ezért kell e kérdéstről olyan vázlatos formában beszélni, mint azt nemrégiben Jakó Zsigmond tette [...], aki a kérdésre vonatkozó összes közléseket felsorolja, illetőleg felhasználja.”¹⁹

Nem meglepő módon, egészen másképp gondolkodtak e kérdéstről a korabeli román történészek. Későbbi reagálásukat bizonyos mértékben elősegítette a tanulmány német nyelvű újraközlése 1943-ban,²⁰ illetve, bővített magyar nyelvű változatának megjelenése *Újkori román települések Erdélyben és a Partiumban* a Deér József és Gáldi László által szerkesztett *Magyarok és románok* című munka I. kötetében.²¹ A román historiográfia számára több szempontból jelentett kihívást Jakó munkája: egyrészt a nehezen megkérdőjelezhető tartalmi vonatkozások miatt, másrészt szembesültek a szakmaiság olyan kifejezőmódjával, amely kevésbé volt jellemző a korra. A fegyelmezett, határozott, indulatmentes előadásmód, amely máskülönben az elkövetkező évtizedekben is végig jellemezni fogja Jakó munkásságát, megsejtette velük, hogy határozott és elszánt, ugyanakkor alaposan dokumentált és a tacitusi „sine ira et studio” elvekhez szorosan ragaszkodó szerzővel állnak szemben. A román betelepítés jakói felfogásán, mely szemben állt a román történetírás alapdogmájával, a dákoróman kontinuitás elméletével, nehéz volt azonban rést találni. Mivel szakmai érvt saját elméletük igazolására nem igazán sikerült felhozniuk, a legtöbb, amivel megvádolhatták, hogy „Jakó nagyot vétett a történész-diplomácia Európában elfogadott szabályai ellen”, bármit is értettek ezen. Jakó, bár mindig figyelemmel kísérte a munkái által keltett szakmai és közéleti visszhangot, ezáltal nem szentelt különösebb figyelmet a szakmai (?) érzékenykedésnek, töretlenül folytatta megkezdett kutatásait.²²

Érdekes még egy pillantást elidőzni ennél a tanulmánynál. Ha nem tartozik is témánk szorosan vett tárgyához, a tanulmány egyes sorai már most felvillantják azt a Jakót, akivel sokszor találkozni fogunk írásain keresztül: a problémát meglátó, rá megoldásokat találó és ugyanakkor a távlati kutatásokban gondolkodó kutatót. Amikor 2006-ban az interjút készítettem Jakó Zsigmonddal, és rákérdeztem, van-e különleges történetírói módszere,

¹⁷ Makkai László ismertetése. Protestáns Szemle LI(1942)8. sz. 254. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/ProtestansSzemle_1942/?pg=295&layout=s (letöltés ideje: 2017. január 15.)

¹⁸ Tóth András ismertetése. Századok LXXVIII(1944)4–6. sz. 309.

¹⁹ Szabó T. Attila: *A románok újabbkori Erdélyi betelepülése*. Hítel VII(1942)3. sz. 133. http://hitellapszamok.adatbank.transindex.ro/1942_3/Hitel_1942_3_egyretegu_EMA.pdf (letöltés ideje: 2017. január 14.)

²⁰ Siegmund Jakó: *Die Ansiedlung der Rumänien in der Neuzeit. = Siebenbürgen und seine Völker*. Red. Elemér Mályusz. Bp.–Leipzig–Milano. 1943. 165–190.

²¹ Jakó Zsigmond: *Újkori román települések Erdélyben és a Partiumban. = Magyarok és románok*. I. Szerk. Deér József–Gáldi László. Bp. 1943. 508–571. A könyv II. kötetét Zenovie Păclișanu ismertette. Revista istorică română XV(1945)3. sz. 385–388.

²² Jakónak a románok betelepüléséről írott tanulmányainak román szakmai recepcióját érinti Kereskényi Sándor: *Othon a történelemben. Jakó Zsigmond pályakezdése*. Szatmárnémeti 2003. 28–29.

nemmel válaszolt. Azt hiszem, ezen a ponton ellent kell mondanom a Professzor úrnak, mert itt már kirajzolódik a jakói módszer egyik sajátossága. „A románság újkori térhódítása Magyarországon egyik része annak a hatalmas népmozgalomnak, mely a török hatalom nyomására Kelet-közép Európában lezajlott. *Jövő kutatásunk útja tehát az, hogy az előmunkálatok elvégzése után, ilyen keletközépeurópai távlatokba állítva vizsgáljuk és magyarizzuk ennek az általános folyamatnak Magyarországon is megfigyelhető sajátos mozzanatait. Amíg ilyen irányú kutatásaink eredményeit közzétehetjük, arra szorítkozunk csupán, hogy az eddigi irodalomnál fokozottabb mértékben felhívjuk a figyelmet azokra a magyar fejlődésben ismeretlen jelenségekre, melyek a Kárpártokon belül idegen, új életforma gyökérveréséről beszélnek. Egyben igyekezünk az újkori román bevándorlás néhány rugóját és jellemző sajátosságát tisztázni* [kiemelés tőlem – M. M.]”²³

Bár ideje legnagyobb részét ekkor a folyton sokasodó tudományszervezési teendők foglalták le, érdeklődését a népiségtörténet iránt a saját munkák mellett előadások, ismertetések közzétételével is hangsúlyozta. Terjedelmileg és elméleti-kritikai súlyával kiemelkedik a felsorolt műfajokba tartozó darabok közül Szabó István *A magyarság életrajza* (1941) című monográfiájának 1942-ben a Hítelben megjelenő gondolatokban gazdag ismertetése (részleteket újraközöltek 1996-ban a 80 éves Jakó Zsigmondot köszöntő Művelődés hasábjain, majd a Művelődés-antológiában).²⁴ A tanulmányban is beillő ismertetőben Jakó a magyar és sajátosan az erdélyi magyar történettudomány helyzetével, feladataival kapcsolatban fogalmazott meg máig érvényes gondolatokat, ugyanakkor a népiségtörténet mint új kutatói irányzat frissességét és hasznosságát elemezve a magyar történetírásra nézve úgy látta: Szabó István megmutatta, hogyan kell véget vetni a népélet idillizáló szemléletének a magyar társadalomtudományban. A fájdalmas, de elkerülhetetlen sebészeti beavatkozáshoz két fő eszközt ajánlott: a tárgyilagos, szociologisztikus számbavételt és a távlatos, történeti látásmódot. Ezek segítségével kioperálható a befogadói közegre kacsingató anekdotizálás – az érzélgős életképek és az eseménynévé növesztett mindennapi mozzanatok előadása. A csonkító és torzító „néptudomány” csak úgy gyógyítható, ha végre rászoktathatnák arra, hogy folyamatosan szembesüljön a történelmi valósággal.²⁵

Nagy történészhez illően Jakóra vall, hogy ha felismert egy problémát, nemcsak javasolt rá megoldást, hanem azt ő maga gyakorlatba is ültette.²⁶ Ezt tapasztaljuk a *Belső-Szolnok és Doboka megye magyarsága az újkorban* című tanulmányában, mely a Szabó T. Attila által szerkesztett *Szolnok-Doboka magyarsága* című tanulmánykötetben jelent meg 1944-ben.²⁷ Jakó kézzelfogható bizonyossággal mutatta be a középkorban virágzó és nagyszámú erdélyi magyarság megsemmisülésének folyamatát, és nagyon szemléletesen rajzolta meg az újkor

²³ Jakó Zsigmond: *Újkori román települések* 510.

²⁴ Jakó Zsigmond: *A magyarság életrajza*. Hítel 193–205; Jakó Zsigmond: *A magyarság életrajza*. Művelődés IXL(1996). 2–4; Jakó Zsigmond: *A magyarság életrajza*. Művelődés LVI(2003). 75–78. <http://www.muvelodes.ro/folyoirat/pdf/muv0306-09.pdf> (letöltés ideje: 2017. január 15.)

²⁵ Jakó Zsigmond: *A magyarság életrajza*. Hítel 204–205.

²⁶ Amikor 2000-ben Engel Pált faggatták egy interjú keretében a történész mesterségről, hasonlóan nyilatkozott a kiváló szakmabeliekről. Meglátásában az „igazán nagy történészek” azok, akik észrevesznek egy problémát, és megpróbálják megoldani azt. *Ezredvégi beszélgetés Engel Pál történésszel*. A beszélgetést készítette Bojtár Endre. = Engel Pál: *Honor, vár, ispánság*. Válogatott tanulmányok. Vál., szerk., a jegyz. gondozta Csukovits Enikő. Bp. 2003. 665.

²⁷ Jakó Zsigmond: *Belső-Szolnok és Doboka megye magyarsága az újkorban*. = *Szolnok-Doboka megye magyarsága*. Szerk. Szabó T. Attila. Dész-Kvár 1944. 70–130, 279–282.

hatalmas népességeltolódásának bonyolult, a román népelem javára történt lefolyását. Új korhatároló elv bevezetését is javasolta, a magyar népesség nagy pusztulását állítva határuul Szolnok-Doboka megye közép- és újkori története közé. Jakó minden eddigi munkájánál nagyobb hangsúlyt fektetett a társadalomtörténeti szempontokra, a megye társadalmának vizsgálatában pedig a helyi jellegzetességekre és jelenségekre volt inkább figyelemmel, semmint az országos események kihatására. Mindezek alapján méltán tekintette Jakót a Századok hasábjain megjelent méltatásában Tóth Zoltán az erdélyi népiségtörténet legkiválóbbjának, viszont hiába reménykedett abban, hogy „a kellő munkálatok elvégzése után megkaphatjuk tőle Erdély részletes és megbízható, nemzetiségi elfogultságtól és célzatosságtól mentes népiségtörténetét”.²⁸

A negyvenes évek második felének Romániájában ugyanis már más szelek kezdtek fújni, és a kommunista világnézet a Szovjetunió határain túl is érezte hatását. Ez többek között azzal járt, hogy erősen megcsappant a nemzeti történelem iránti *őszinte* érdeklődés, mely mellett oly meggyőzően érvelt korábban maga Jakó a Szabó István könyvéről írt ismertetőjében. 1945 végén Jakó még közölhette ugyan az Erdélyi Múzeumban a tacitusi komorsággal megírt *Az elpusztult települések kutatása* című tanulmányát,²⁹ mely némiképpen kiegészítése a *Belső-Szolnok és Doboka megye magyarsága az újkorban* címűnek, de ez lényegében már a Mályusz-féle népismereti történetírás erdélyi hatyúdála volt. Jakó mégis terveket szőtt, és reménykedett. Az erdélyi hely-, település- és népiségtörténet fellendülése egyik nélkülözhetetlen alapfeltételének a helytörténeti adattárak létrehozását tekintette, melyek részletes tervét nyilvános megvitatás elé kívánta bocsátani. Számvetéssel felérő következtetésében nyomatékosította, hogy az élen járó nyelvtudomány és régészet mellett a magyar történettudományon a sor, hogy felzárkózzék a település- és népiségtörténeti kutatásban. Akkor még úgy látta, „csak idő kérdése, hogy településtörténetünk tárgyi emlékek cáfolhatatlan bizonyosságai alapján leírhasa a tatárjárás előtti, a XV. századi, vagy a törökkori magyar falusi nép verejtékes életét”.³⁰ A háborút követő politikai változások során hatalmi szóval egyeduralkodóvá tett marxista történetírás azonban rövid időn belül felszámolta az ígéretes néptörténeti iskolát, és a Jakó által akkor közelinek tűnő eredmények elérését is megghiúsította. A derékba tört magyar történetírás korszerű megújulására évtizedek múlva került csak sor, immár az Annales iskola hatására. S bár a magyar történettudomány örvendetes módon az utóbbi időben egyre gyakrabban fordul településtörténeti és népiségtörténeti kérdések felé, még mindig adós a Jakó által jelzett középkori és kora újkori falvak életének bemutatásával.

Visszakanyarodva a 1945 körüli időkhöz, úgy tűnt, az elpusztult települések kutatásáról szóló eszme-futtatásával Jakó Zsigmond le is zárta azoknak az írásainak a sorát, melyeknek témája a történelmi demográfia és településtörténet igényes tájékozottsággal összekapcsolt kutatási területe volt. Mint azt ő maga is a későbbiekben kifejtette, '45 után már nem lehetett szakszerűen művelni ezt a fajta történetírást, hacsak folytonosan meg nem hazudtolja korábbi önmagát. A következő évtizedek témaválasztása, az értelmiség kérdésének kultúrtörténeti, írástörténeti, hivatal- és társadalomtörténeti széles körű vizsgálata – melyben szintén

²⁸ Tóth Zoltán ismertetése. Századok LXXIX–LXXX(1945/1946). 239–240.

²⁹ Jakó Zsigmond: *Az elpusztult települések kutatása*. Erdélyi Múzeum L(1945) 1–2. sz. 46–60. Különlenyomatként az Erdélyi Tudományos Füzetek 194. számában is megjelent (a továbbiakban ezt idézem). <http://mek.oszk.hu/09100/09103/09103.pdf> (letöltés ideje: 2017. január 16.)

³⁰ Uo. 17.

felfedezhetőek mestereinek, Mályusz Elemérnek, Hajnal Istvánnak és Szentpétery Imrének a tanításai – azt mutatja, hogy Jakó Zsigmond fájdalmas kompromisszumot kötött ugyan a népiségtörténet műveléséről való lemondásával, de azt nem akármilyen áron tette. A művelődéstörténet, a segédtudományok nyertek vele, és ne feledkezzünk meg a várakozás éveit kitöltő csendes és kitartó forrásfeltáró munkáról. Mert azokat az éveket, amelyeket egyesek önemésztő várakozásban töltöttek el, Jakó az erdélyi magyar történetírás legkorszerűbb formájának megalapozásához annyira szükséges források feltárására és feldolgozására fordította. Nem tudta, csak remélte, hitte, eljön annak is az ideje, hogy a gondosan dobozokba gyűjtött oklevelek regesztái napvilágot látnak majd. És majdnem fél évszázad után el is jött az az idő.³¹

A rendszerváltás Jakó pályájának is egy újabb szakaszát hozta magával, melyben a forráskiadás mellett az intézményteremtés és tudományszervezés játszott nagy szerepet. Az új szelek a régi kérdésfelvetést is lehetővé tették, immáron mindenféle ideológiai megszorításoktól mentesülve. 1994-ben, eleget téve a Korunk szerkesztősége felkérésének, hogy a táj szülöttjeként közreműködjék a folyóiratnak a Partium kérdéseivel foglalkozó számában, hozzájárult, hogy változtatás nélkül újraközöljék doktori értekezése „Ember és táj a középkori Biharban” című fejezetét, melyben a táj szerepét emelte ki. Lényegében azokat a földrajzi adottságokat (rétek, nádasok, lápok, erek, mocsarak, erdők) vizsgálta, amelyek a magyarság bihari megtelepedését, életmódját befolyásolták. Ezt összekapcsolta a falu- és határrésznevek, a földrajzi nevek, a megye egyes tájai elnevezésének elemzésével, ugyanis rájött arra, hogy a nevek mögött településtörténeti tartalom is van, vagyis többnyire egységesen fejlődött területet jelölnek. Módszere az volt, hogy a részletesen ismert 18. századból kiindulva, középkori okleveles adatok segítségével, „kellő óvatossággal” a magyar történet korábbi századaira is megpróbált visszakövetkeztetni. Az újraközölt részlet egyik nagy tanúsága, hogy a '80-as évektől a magyar történetírásban öröndetesen fejlődő történeti ökológiai kutatások gyökerei már az egykori néptörténeti iskola törekvéseiben megtalálhatóak voltak.³²

Jakó népiségtörténeti érdeklődése később, 2001-ben, még kétszer tűnik fel újra, egyszerre két tanulmányában is. A Magyar Tudományos Akadémia Közgyűlési Előadások kötetében találjuk meg a török kor településtörténeti változásairól és azok következményeiről írt tanulmányát. Ebben a nagy ívű dolgozatában Jakó lényegében összefoglalja a Kárpát-medence nemzetiségi változásait a középkortól kezdve, régebbi munkásságától eltérően azonban nem

³¹ 1997-ben Vincze Zoltán az erdélyi magyar történeti kutatás nagymesterének nevezve Jakót éppen azt emelte ki, hogy a gáncsoskodó cenzúrának „köszönhetően” évekre félretolt kéziratból rögtön a rendszerváltás után megjelenhetett a kolozsmonostori konvent 1289 és 1556 közötti jegyzőkönyveinek kivonatolt anyaga, mely meglátásában „az utóbbi fél évszázad leghatalmasabb erdélyi magyar forráskiadványának tekinthető”. [A *kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*. Kivonatokban közléteszi és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. I–II. Bp. 1990 (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai, II. Forráskiadványok 17).] Vincze Zoltán bizakodása, „hogy nemsokára mellé állíthatjuk az Árpád-kori erdélyi oklevelek tárát”, valóra vált, mert az elkövetkező években sorra jelentek meg az Erdélyi okmánytár kötetei. (*Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. I. 1023–1300. II. 1301–1339. III. 1340–1359. IV. 1360–1372*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Jakó Zsigmond, a III–IV. kötet Hegyi Géza és W. Kovács András közreműködésével. Bp. 1997–2014.) Vincze Zoltán: „*Főhajtás az erdélyi magyar történeti kutatás nagy mestere előtt.*” Korunk III. folyam VIII. évf. (1997) 7. sz. 115. https://adtpplus.arcanum.hu/hu/view/Korunk_1997/?pg=928&layout=s (letöltés ideje: 2017. január 18.)

³² Jakó Zsigmond: *Ember és táj a középkori Biharban*. Korunk III. folyam V. évf. (1994) 4. sz. 7–19. https://adtpplus.arcanum.hu/hu/view/Korunk_1994/?query=korunk%201994&pg=448&layout=s (letöltés ideje: 2017. január 16.)

Erdély-, illetve Kelet-Magyarország-centrikus. Nagyon fontos megállapítása, hogy „az úgynevezett török kor a pusztulásnak, az újránépésítésnek, a gazdasági és társadalmi helyzetnek annyi eltérő változatával szolgált, hogy mai ismereteink mellett lehetetlen az egykori ország széthulló részeire minden esetben általánosan érvényes következtetéseket levonni”. Ugyanakkor arra is figyelmeztet, hogy „a még tisztázásra váró feladatok és azok fontossági sorrendje jelentősen eltérő lehet, attól függően, hogy a királyi, fejedelemségi vagy a hódolt-sági országrészről, sőt azon belül is melyik régióról van szó”. Meglátásában a népesség névtelen tömegeit érintő mindennapi lét múltbeli változásainak tudományos megközelítéséhez, illetve a török kor és következményei tárgyilagos bemutatásához a török források ütemesebb feltárásán kívül nélkülözhetetlenek a településtörténeti, a történeti-demográfiai vizsgálódások és a hasonló irányú előtanulmányok elvégzése. Sürgető feladatként határozza meg Jakó „a Mályusz Elemér által valóban szerencsétlen módon népiségtörténetinek elkeresztelt kutatások szemléletének, módszereinek, eredményeinek legszigorúbb” kritikai felülvizsgálatát és „annak végleges tisztázását, hogy azok rászolgáltak-e vagy sem a fenti címkézésre, mi a megtartandó, sőt tovább fejlesztendő, javítandó vagy elvetendő az ilyen kutatásokban”. Jakó arra is felhívta a figyelmet, hogy „a megújult és nagy ívű tervszerűséggel művelt magyar település- és néptörténet komoly tanulságokkal szolgálhatna az egész régió történetkutatásának”. Meglátásában egyetlen út járható mind a magyarság, mind a többi Kárpát-medencei nép „valóságos múlt”-jának feltárására: folytatni kell „az évtizedek óta megszakadt tervszerű település- és néptörténeti kutatásokat”.³³ A másik, 2001-ben megjelent tanulmánya eléggé félreeső helyen, a Berlász Jenő 90. születésnapjára összeállított emlékkönyvben jelent meg. Egy konkrét tájegység, a Kalotaszeg demográfiai alakulásán keresztül vizsgálta az előbb említett közlemény általánosságokra súlypontozott megállapításait. A kérdés feldolgozásánál korábbi munkáira, főként a gyalui vártartomány urbáriumaira támaszkodott. A tanulmány lényegében napjainkig kutatja a problémát, főként a magyar–román arány változását, a bekövetkezett nemzetiségi változásokat árnyaltan mutatva be.³⁴

Visszatekintve, Jakó Zsigmond népiségtörténeti kutatásairól elmondható, hogy egész munkásságát figyelembe véve ez a tudományos érdeklődés időben pályája kezdetét és végét jellemezte, számbeli arányait tekintve kisebb a későbbiekben művelt művelődéstörténeti vagy a forráskiadáshoz kapcsolódó munkái számához képest, de hatása nem kevésbé jelentős. Elég, ha a történeti földrajz, a történeti demográfia vagy akár a helytörténeti kutatásokra gyakorolt hatását vesszük figyelembe. Ugyanakkor az is észrevehető, ami máskülönben egész munkásságára is érvényes, hogy népiség-, település- és tájtörténeti kutatásaiban Jakó Zsigmond nem annyira a szintézisalkotásra, mint a részletkutatásokra helyezte a hangsúlyt. De talán ezekre nagyobb szüksége is volt a magyar történetírásnak. A 2001-ben megjelent interjúban Jakó Zsigmond azt nyilatkozta, hogy szakmai eredményei mögött nincsenek a tudományos munka általános szabályait meghaladó, említésre méltó különleges módszerei.

³³ Jakó Zsigmond: *A török kor településtörténeti változásai és következményei.* = *Közgyűlési előadások.* 2000. május. *Millennium az Akadémián.* Szerk. Glatz Ferenc. I. Bp. 2001. 253–260, különösen 258–260. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/AM_KozgyEload_2000_01-04/?pg=259&layout=s (letöltés ideje: 2017. január 10.)

³⁴ Jakó Zsigmond: *Demográfiai folyamatok Kalotaszegen az újkorban.* = *Gazdaságtörténet – könyvtártörténet. Emlékkönyv Berlász Jenő 90. születésnapjára.* Szerk. Buza János. Bp. 2001. 281–292. L. még Kubinyi András: *Jakó Zsigmond, a történettudós.* Erdélyi Múzeum LXVIII(2006) 3–4. sz. 7. <http://epa.oszk.hu/00900/00979/00418/pdf/001-015.pdf> (letöltés ideje: 2017. január 16.)

A rendszeres és folyamatos, kitartó, pontos munka és az idővel való észszerű gazdálkodás mellett mégis volt egy nagy erőssége Jakó Zsigmond munkamódszerének: a problémák felismerését követő kutatás kivitelezésének felvázolása. *A török kor településtörténelmi változásai és következményei* című korábban idézett tanulmányában nagyon világosan kifejtette, hogy a népiségtörténet terén „olyan településtörténelmi és történelmi-demográfiai vizsgálatokra volna szükség, mint amelyet annak idején Mályusz Elemér kezdeményezett”. Ugyanakkor „szükséges lenne, hogy a magyarság és a nemzetiségek népi kapcsolatainak vizsgálata lekerüljön a »kényes kérdések« listájáról, és tervszerű, új kutatások induljanak ezen a területen is”. A leckét a Professzor úr feladta, megoldása rajtunk múlik.